

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

GERMANY

CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
SCIENCE, ENGINEERING AND
TECHNOLOGY**

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

doi[®] digital object
identifier

eoconf.com - from 2024

INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY:
a collection scientific works of the International scientific conference –
Gamburg, Germany, 2025 Issue 6

Languages of publication: Uzbek, English, Russian, German, Italian, Spanish,

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference « **INTERNATIONAL CONFERENCE ON SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY** ». Which took place in Gamburg, 2025.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

Matn, hajviy matn va uning uslubiy xususiyatlari**Usmonov Aslam Karshiboyevich**

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

A. Qodiriy nomli Jizzax davlat pedagogika universiteti

aslamusmonov9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada hajviy matn tarkibidagi ayrim so'zlar kulgi yuzaga keltirishi haqida so'z yritilgan. Tilshunoslikda "Matn" tushunchasiga bo'lgan turli xil qarashlar va yondashuvlarni aks ettiruvchi o'nlab ta'riflar mavjud. Bu qarashlarning barchasi matnning u yoki bu xususiyatlarning qamrab olgan.

Kalit so'zlar: matn, hajviy matn, til birliklari, pragmatika, ma'no, munosabat, so'zlar, yondashuv.

"Matn" tushunchasiga bo'lgan turli xil qarashlar va yondashuvlarni aks ettiruvchi o'nlab ta'riflar mavjud. Avvalo, lug'atlarda keltirilgan ta'riflarni ko'rib chiqamiz. 1955-yilda Moskvada nashr etilgan "Словар иностранных слов"da "tekst" so'zi quyidagicha ta'riflanadi: Tekst (lotincha "textum" – mato, to'qish, birlashtirish) – asosiy xususiyatlari aloqadorlik va yaxlitlik bo'lgan til birliklarining o'zaro birikishi, mantiqiy ketma-ketligi[1: 680]; "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da "matn" atamasiga "yonma-yon harflar, yozuv orqali aks ettirilgan nutq, umuman, nutq parchasi, tekst" sifatida ta'rif beriladi[2:61]. Matnning bu xususiyatlarini hisobga olib, ba'zi tekshiruvchilar uni lingvistikaning mustaqil bir sohasi sifatida (tekst grammatikasi, tekst lingvistikasi kabi nomlar bilan) ajratishni zarur deb biladilar. Ba'zilar esa uni tekst sintaksisi deb atab (so'z birikmasi sintaksisi, sodda gap sintaksisi kabi), gap sintaksisining davomi sifatida qarab, bu bilan sintaksis terminining mazmunini kengaytirishni, asosiy sintaktik birlik sifatida gapdan ko'ra katta sintaktik butunlik deb qarash kerakligini ta'kidlaydilar: bunda sintaksisning yuqori chegarasi qo'shma gap sintaksisi emas, balki tekst sintaksisi bo'ladi. Tekshiruvchilarning ko'pchiligi bu sohani birinchi qarash bo'yicha yoritmoqdalar. Ko'rinib turganiday, A.G'ulomov o'zbek tili faktlaridan kelib chiqqan va dunyo tilshunosligidagi turli qarashlarni inobatga olgan holda matnning tabiati va mohiyatini aniq ko'rsatib bergan.

Matn (tekst)ga lingvistik tadqiqot obyekti sifatida qaraluvchi nutqning eng yirik birligi – bir mikromavzuni yoritish uchun xizmat qiladigan nisbiy mustaqil gaplar guruhi (gaplar birikmasi – yig'indisi) ma'nosini anglatadi.[3:8]

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "matn" atamasi quyidagicha izohlanadi:Matn atamasi (arabcha) elka, nutqning yozuvdagi ifodasi – (tekst); Yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjat.[4:557]

Matn muammolari bilan jiddiy shug'ullangan o'zbek tilshunoslaridan yana biri M.Hakimov hisoblanadi. U asosiy maqsadi "ilmiy matn va uning birliklari orasidagi mazmuniy munosabatlarni ifoda etuvchi bog'lovchilar,

ularning o'ziga xos xususiyatlari va o'ziga xos vazifalarini aniqlashga yo'naltirilgan ishlarga hissa qo'shish, ilmiy matnda muallifning xususiy munosabati hamda uning turlarini belgilash" dan iborat bo'lgan nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlarini boy faktik materiallar asosida batafsil tadqiq etgan. [5:168]

Matn muammolari bilan muntazam shug'ullanib kelayotgan A.Mamajonov va M.Abdupattoyevlar ham matn tarkibidagi bog'lanishlilikka grammatik va mazmuniy umumiylikka ko'ra uzvlarni birikuviga alohida urg'u beradilar: "matn sintaksisning tekshiruv obyekti. Sintaktik hodisa sifatida matn maxsus leksik-grammatik va umumiy mazmun talabi bilan birikkan birdan ortiq mustaqil gap turlarining yig'indisidan iborat. Matn o'ziga xos murakkab sintaktik strukturaga ega bo'lgan nutqning yirik ifodasidir" [6:4;25], - degan fikrlarini bildirib o'tadilar.

Ana shu mulohazalardan kelib chiqib, tilshunos olim M.Yo'ldoshevning quyidagi fikrlariga e'tibor qaratishni lozim topdik. Olim "matnni gaplar ketma-ketligining bog'lanishlilik asosida og'zaki yoki yozma shaklda yuzaga keladigan struktur mazmuniy va kommunikativ yaxlitligi tarzidagi butunlik sifatida til sintaktik satxining oliy darajadagi birligi sifatida talqin etish maqsadga muvofiq"[7:159] degan fikrni ilgari suradi va matn haqidagi haqli g'oyani isbotlab bergan edi.

"Yumor" (hajv) termini asli lotincha "suyuqlik" ma'nosini anglatuvchi "umor" so'zidan kelib chiqqan va tibbiyot termini sifatida qo'llangan. Bu termin bizgacha etib kelgan, ammo o'zining asl ma'nosini mutloq yo'qotgan. Chaironing ta'kidlashicha, hozirgi kunda u "panadagi termin" bo'lib "komediya", "kulgi", "kulgili" kabi tushunchalarni qamrab oladi. Fikrimizcha, Chairon ta'kidlagan "kulgi", "komediya", "kulgili" tushunchalari insonlarning og'zaki va yozma nutqidagi matnlarda aks etadi va bunday matnlar hajviy matnlar deb ataladi.

Yigit aytar: Jonon, sevar yorim bo'l,

Ardoqlab boshimda olib yuraman.

Jonon aytar: Durust, gapingiz ma'qul,

Erimdan maslahat so'rab ko'raman. (Erkin Vohidov)

Hajviya, hajviy matn va ularning o'ziga xos xususiyatlari hamda hajviy matnlar yuzasidan xorij va O'zbekistonlik bir qancha olimlar ilmiy izlanishlarni amalga oshirishgan.

Jumladan, xorijda V.Raskin, A.Salvadore, J.Suzanna, S. Di Maio, A.Dimitris, F. Xristian, A.Ross, L.Broder va boshqalar hajviya mexanizmlari, hajviya nazariyalari, hajviy matnlarni tarjima qilish muammolari va strategiyalari borasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar. Xususan, Viktor Raskinning tadqiqoti hajviyaning mohiyati, hajviyaning akti deb atalgan komponentlari, hajviyani tadqiq qilishda foydalanilgan asosiy

konsepsiyalar, “kulgu turlari” va hajviyaning oʻzini kategoriyalarga ajratish muammolari va hajviya nazariyalariga bagʻishlangan.

Hajviy matnlar borasida tadqiqot olib borishda “hajv” tushunchasining mohiyatini ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da hajvga quyidagicha taʼrif berilgan: “ayrim shaxs yoki ijtimoiy hayotdagi nuqsonlarni kulgi ostiga olib, masʼharalab aytilgan (yozilgan) gap, jumla, bayt, asar”.

Ustoz erkin vohid saboqlari

Bir kishi berdi savol Doʻrmonda yurgan chogʻlar:

“Ne uchun bulbul koʻrinmas, mayna koʻp, oʻrtoqlar?”

Erkin ustoz kulgi birla unga aydi: “Ey joʻra,

Sen buning boisini, bor, **maynavozlardan soʻra!**” (Iqbol MIRZO)

Macmillan izohli lugʻatida “yumorning biror holat yoki tadbirni kulgili qilish sifati, kulgili aytilgan yoki qilingan narsa, biror narsaning kulgiligini bilish qobiliyati” kabi taʼriflarni uchratish mumkin. Oxford Advanced Learner’s Dictionary lugʻatida esa “yumor – biror narsadagi uni kulgili yoki qiziqarli qilib koʻrsatadigan sifat, kulgili narsalarga kulish qobiliyati” deya izoh beriladi.

Taniqli shoir Erkin Vohidovga muxbir savol berdi:

– **Kelinoyi** bilan salkam ellik yil yashayotgan ekansizlar, qanday qilib tanishgansizlar?

– Men taqdirimni uzoq-uzoqlardan qidirib yuribman. Buni qarangki, oʻzimizning mahallada, oʻzimizni koʻchamizda, qoʻshni ekan! Shuni aytadilar-da

“Falokat oyoq ostida” deb...

Yuqoridagi fikrlar asosida “hajv” tushunchasining qadimiy kelib chiqishiga qaramay, u zamon bilan birga rivojlanib nafaqat kulgili, balki ijtimoiy tanqid vositasi sifatida shakllangani aytish mumkin. Hajviy matnlar nafaqat kulgi, balki chuqur maʼno va maqsadni oʻzida jamlagan holda, ogʻzaki va yozma adabiyotning muhim janri sifatida rivojlanib kelmoqda. Oʻzbek va xorij olimlarining tadqiqotlari ham shuni koʻrsatadiki, hajv nafaqat kulgili ifoda, balki murakkab lingvistik, psixologik va madaniy hodisa sifatida oʻrganilishi zarur. Shuning uchun ham hajviy matnlar tahlil qilinayotganda, ularning nafaqat kulgili, balki oʻtkir ijtimoiy xarakterga ega ekanligini hisobga olish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Словарь иностранных слов. Гос.издательство иностр.и нац.словарей, Москва, 1955,стр.680
2. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002 й. 61-бет
3. А.Мамажонов, М.Абдупаттоев, Матн назарияси. Фарғона-2016

4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. Тошкент – 2006, 557- бет.
5. Ҳакимов М.Ўзбек илмий матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари: филол. фан.н-ди...дисс. –Тошкент, 1994. –168 б.
6. Мамажонов А., Абдупаттоев М. Матн синтаксиси. – Фарғона: ФарДУ наشري, 2002. – Б. 4-25.
7. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси.-Тошкент, Фан, 2008. – Б.159.
8. Йўлдошев У. Бадий таржиманинг лингво-стилистик ва лингвокультурологик хусусиятлари. Самарқанд: – “Самарқанд давлат чет тиллар институти” нашриёти, 2022. – 170 бет.

